

De maakbare boer

Rijksuniversiteit Groningen

De maakbare boer

Streekverbetering als instrument van het
Nederlandse landbouwbeleid
1953-1970

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat in de
Letteren
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. F. Zwarts,
in het openbaar te verdedigen op
donderdag 24 maart 2005
om 14.45 uur

door

Erwin Heinz Katharinus Karel

geboren op 10 april 1956
te Kerkrade

Promotores:

prof. dr. P. Kooij

prof. drs. J.A.J. Vervloet

Copromotor:

dr. ir. G.J.H. Bieleman

Beoordelingscommissie:

prof. dr. M. G.J. Duijvendak

prof. dr. P. P.P. Huigen

prof. dr. J.D. van der Ploeg

Nederlands Agronomisch Historisch Insituut
Groningen/Wageningen 2005

Historia Agriculturae 37

Published by / uitgegeven door

Nederlands Agronomisch Historisch Instituut (NAHI)

Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen
Hollandseweg 1, 6706 KN Wageningen

Internet: www.rug.nl/let/nahi

E-mail: nahi@let.rug.nl

ISBN 90-367-2196-2

© 2005 Nederlands Agronomisch Historisch Instituut

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be stored in a computerized system or reproduced in any form, by print, photo print, microfilm or any other means without written permission from the publisher

Omslagontwerp en vormgevingsadviezen: Edward Houting BNO
Druk: Grafisch Centrum RUG

INHOUDSOPGAVE

Lijst van kaarten	xi
Lijst van schema's	xi
Lijst van tabellen	xi
 Woord vooraf	 xv
 1 Streekverbetering in perspectief	 1
Wat is streekverbetering?	1
Drie vormen van voorlichting	3
Landbouwstructuurbeleid en sociale planning	7
Historiografie van de streekverbetering	10
Vraagstelling	13
Opzet van het onderzoek	13
Samenvatting	20
 2 Wetenschap en ideologie van de streekverbetering	 21
Inleiding	21
Modern versus traditioneel	25
E.W. Hofstee (1909-1987)	29
Hofstee en de Nederlandse sociografie	31
Planologie, bedrijfsstijl en streeksgewijze benadering	35
Rural sociology	39
Sociologie en landbouwvoorlichting	44
De Wageningse school	49
A.J. Wichers' cultuurcomplexen	53
A.W. van de Ban en de vooruitstrevende boeren	56
B. Benvenuti en R. Bergsma: twee cultuurpatronen	60
Kritiek op het modern-dynamische cultuurpatroon	65
Boer en toekomstbeeld	72
Differentiële sociologie	75
Samenvatting en analyse	77

3 Het ministerie van Landbouw en de streekverbetering	81
Inleiding	81
Kleine-boerenvraagstuk en landbouwstructuurbeleid	84
De fasering en aansturing van het streekverbeteringsbeleid	91
Het begin: de voorbeelddorpen Rottevalle en Kerkhoven	93
De aanloopfase naar de streekverbetering (1953-1956)	100
De eerste streekverbeteringsfase (1956-1963)	106
De fase van evaluatie en kritische analyse 1963-1967	126
De fase van de streekverbetering-nieuwe-stijl 1967-1970	135
Het einde van het streekverbeteringsbeleid 1970-1976	139
Samenvatting en analyse	140
 4 Strategieën in landbouwmodernisering	143
Inleiding	143
Eindverslagen en streekverbeteringen	144
De selectiegroep	148
Ruilverkaveling als aanleidingen	155
Thematisering van doelstellingen en activiteiten	161
Strategieën	165
Samenvatting	168
 5 De landbouwkundige voorlichting	169
Inleiding	169
Aanpassing van de bedrijfsgrootte	171
Verbetering en intensivering van de melkveehouderij	180
Ontmenging, specialisatie en grondloze productie	190
Mechanisatie en verbetering van gebouwen	198
Akkerbouw en tuinbouw	204
Productie-eenheden	209
Samenvatting en analyse	218
 6 De huishoudelijke voorlichting	221
Inleiding	221
Het gezin in de moderniseringstheze	224
Huishoudelijke voorlichting en rationalisatie	230
Organisatie en activiteiten	234
Doel- en taakstellingen	238
Thema's	242
Woningverbetering en -inrichting	244

Huishoudelijke arbeid	248
Geldzaken	252
Deelname aan de huishoudelijke voorlichting	254
Gevolgen van rationalisatie	259
Samenvatting en analyse	265
7 De agrarisch-sociale voorlichting	269
Inleiding	269
Doelstellingen, taken en organisatie van de agrarisch-sociale voorlichting	271
Activiteiten van de agrarisch-sociale voorlichting	283
Effect van de voorlichting: de generatiedruk	290
Betrokkenheid en effectiviteit	296
Traditionele boeren	300
Beroepskeuze van kinderen	304
Naar een modern cultuurpatroon?	306
De opkomst van de economisch-sociale voorlichting	310
Samenvatting en analyse	313
8 Slotbeschouwing	317
De moderniseringsthese	319
Effectiviteit van het streekverbeteringsprogramma	328
Plattelandsvernieuwing	332
Summary	335
Bijlagen	
A. Overzicht van de streekverbeteringen, 1956-1970	345
B. Traditionele en moderne voorstellingswereld van boeren volgens het schema van A.J. Wichers, <i>De beoefening van de bloemisterij te Beesd</i> (Wageningen, 1956)	350
C. Ministers op het ministerie van Landbouw en Visserij, 1945-1977	354
D. Overzicht provinciale standsorganisaties 1945-1970	355
E. Organisatieschema's Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst 1958-1968	356
F. Kengetallen ter bepaling van de landbouwkundig achtergebleven gebieden, 1958	357
G. Productie-eenheden (1950-1960), arbeidsnormen in standaarduren (1958) en bewerkingseenheden (1960)	358
H. Grootte van bedrijven in streekverbeteringen uit de selectiegroep, 1956-1970	361

Lijst van geraadpleegde archieven en bronnen	365
Lijst van geraadpleegde literatuur	367
Lijst van gebruikte afkortingen	389
Register persoonsnamen	391
Register geografische namen	393
Over de auteur	398
Historia Agriculturae	399

Lijst van kaarten

Kaart 1.1	Spreadingskaart met streekverbeteringen, 1956-1970	6
Kaart 4.1	Streekverbeteringen in selectiegroep, 1956-1970	149

Lijst van schema's

Schema 1.1	Overzicht van de belangrijkste actoren op de drie niveaus	16
Schema 3.1	Schema synchronisatie ruilverkaveling-streekverbetering voorgesteld door H.P. de Bruin, 1962	129
Schema 4.1	Thema's van doelstellingen en activiteiten in selectiegroep	162
Schema 6.1	Activiteiten georganiseerd door de huishoudelijke voorlichtster in 'Borger' en het aantal deelnemers per activiteit, 1962	256
Schema 8.1	Overzicht van de deelconclusies van het onderzoek	318

Lijst van tabellen

Tabel 3.1	Procentuele verdeling van het aantal bedrijven met hoofdberoep landbouwer per bedrijfsgrootteklasse in Nederland, 1910-1970	86
Tabel 3.2	Geïndexeerd gezinsinkomen per hectare, 1951-1955, (index: 1950=100)	90
Tabel 3.3	De kostprijs per 100 kilogram melk met 3,7 procent vet in guldens op weidebedrijven en gemengde bedrijven in Nederland, 1950-1956	102
Tabel 3.4	Waardering van de relatieve achterstand in verschillende landbouwgebieden volgens het rapport <i>De landbouwkundig achtergebleven gebieden</i> , 1957	110
Tabel 3.5	Waardering van de achterstand bij bedrijfsvoering, ruimtelijke omstandigheden en sociale omstandigheden op grond van het rapport <i>De landbouwkundig achtergebleven gebieden</i> , 1957	110
Tabel 3.6	Waardering van de provinciale achterstand volgens het rapport <i>De landbouwkundig achtergebleven gebieden</i> , 1957	111

Tabel 3.7	Provinciale verdeling van het aantal te verwachten streekverbeteringen na 1958 volgens het rapport <i>De landbouwkundig achtergebleven gebieden</i> en aantal daadwerkelijke streekverbeteringen, 1956-1958	123
Tabel 3.8	Gepland aantal streekverbeteringen, 1959-1974	124
Tabel 3.9	Aantal daadwerkelijk gestarte, lopende en beëindigde streekverbeteringen, 1956-1970	130
Tabel 3.10	Gegevens streekverbetering volgens H.P. de Bruin, 1956-1963	131
Tabel 3.11	Verdeling in procenten van de streekverbeteringsgelden over de verschillende begrotingsposten, 1956-1962	131
Tabel 3.12	Gepland aantal streekverbeteringsplannen en de daarbij behorende begroting bij ongewijzigd beleid, 1964-1970	136
Tabel 4.1	Verdeling van alle streekverbeteringen en die in van de selectiegroep over de provincies, 1956-1970	151
Tabel 4.2	Verdeling van alle streekverbeteringen en van die in de selectiegroep over verschillende soorten landbouwgebieden, 1956-1970	152
Tabel 4.3	Absolute en procentuele verdeling van alle streekverbeteringen en van die in de selectiegroep naar jaar van aanvang, 1956-1970	154
Tabel 5.1	Gemiddelde bedrijfsgrootte van bedrijven 4-100 hectare in Nederland en in de verschillende landbouwgebieden, 1955-1967	173
Tabel 5.2	Procentuele aandeel boerenbedrijven per bedrijfsgrootteklasse in vier Overijsselse streekverbeteringen in 1962 en in 1968	176
Tabel 5.3	Aantal melk- en kalfkoeien per hectare grasland en veevoedergewassen in Nederland, 1955 en 1959-1970	187
Tabel 5.4	Rendement van een melkveehouderij in de streekverbetering 'Het Koningsdiep' 1962-1967 in vergelijking met LEI-bedrijven in de Friese Wouden, 1965-1966	188
Tabel 5.5	Gemiddelde jaarlijkse melkgift per koe in Nederland in kilogram en percentage vetgehalte, 1956-1968	189
Tabel 5.6	Veebezetting op bedrijven in Nederland, 1957-1970	192

Tabel 5.7	Ontmenging: procentuele toe- en afname van het aantal bedrijven met fokzeugen, mestvarkens en/of leghennen in een aantal streekverbeteringen, 1956-1968	194
Tabel 5.8	Specialisatie: Procentueel aantal gespecialiseerde bedrijven met fokzeugen, mestvarkens of leghennen bij aanvang en einde van een aantal streekverbeteringen, 1950-1968	195
Tabel 5.9	Ontmenging: procentuele verdeling van bedrijfstypen in drie Limburgse streekverbeteringen, 1958 en 1968	197
Tabel 5.10	Aantal melk- en kalfkoeien per melkmachine, 1960-1970	199
Tabel 5.11	Aantal trekkers (met drie of meer wielen) en paarden in Nederland, 1950-1970	200
Tabel 5.12	Investerings en uitgekeerde premies in guldens in de streekverbetering 'Sleen-Erm-Diphooorn', 1956-1961	202
Tabel 5.13	Procentuele verdeling van investeringen in gebouwen in drie Limburgse streekverbeteringen, 1958-1968	203
Tabel 5.14	Procentuele verdeling van het grondgebruik in Nederland, 1957-1970	204
Tabel 5.15	Procentuele verdeling van de inkomsten op boerenbedrijven in 'Leende' bij aanvang en afsluiting van de streekverbetering, 1957-1961	205
Tabel 5.16	Normen voor Volledige Arbeidskracht (VAK) naar leeftijd en geslacht in procenten, 1950-1970	212
Tabel 5.17	Arbeidsproductiviteit in de Nederlandse landbouw, 1955-1967	213
Tabel 5.18	Gemiddeld aantal productie-eenheden per bedrijf naar bedrijfsgrootteklasse in de streekverbetering 'Neerderberg' (100 bedrijven) en het dorp Rietmolen (66 bedrijven), 1955-1962	215
Tabel 5.19	Gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf in de streekverbeteringen 'Bommelerwaard-oost' en 'Maas en Waal-west', 1957-1962	217
Tabel 6.1	Aantal huishoudelijke voorlichtsters per standsorganisatie, 1959-1965	236
Tabel 6.2	Aantal streekverbeteringen met huishoudelijke voorlichting en gemiddeld aantal huishoudelijke voorlichtsters per streekverbetering, 1959-1965	237
	Frequentie waarmee verschillende huishoudelijke on-	

Tabel 6.3	derwerpen op jaarbasis behandeld werden in de lopende streekverbeteringen, 1959-1964	243
Tabel 6.4	Indeling van de boerderijwoningen in de streekverbetering 'De Zeevang' naar bedrijfsgrootte, bij aanvang en einde van de streekverbetering, 1956-1963	248
Tabel 6.5	Procentueel aantal landbouwbedrijven per provincie en landbouwgebied dat niet is aangesloten op elektriciteits-, waterleiding- of telefoonnet, 1950	251
Tabel 6.6	Gemiddelde participatiegraad van cursussen huishoudelijke voorlichting in enkele streekverbeteringen, 1958-1969	257
Tabel 6.7	Procentuele verdeling van de deelname aan de huishoudelijke voorlichting in de streekverbetering 'Zak van Zuid-Beveland' verdeeld naar de dorpen, 1957-1962	258
Tabel 6.8	Procentueel en geïndexeerd aandeel van verschillende categorieën vaste arbeidskrachten op boerenbedrijven in Nederland 1956-1965	260
Tabel 6.9	Aantal werkzame vrouwen (totaal 154) per activiteit in de streekverbetering 'Haaren', 1960	262
Tabel 6.10	Dagelijkse werkzaamheden op het boerenbedrijf van 145 vrouwen in de streekverbetering 'Haaren' naar leeftijdscategorie, 1960	262
Tabel 6.11	Frequentie en aard van de werkzaamheden op het boerenbedrijf van 87 vrouwen in de streekverbetering 'De Zeevang', 1963	263
Tabel 7.1	Aantal academisch en middelbaar opgeleide agrarisch-sociale voorlichters, 1956-1965	281
Tabel 7.2	Procentuele afvloeiing van boerenzonen van het ouderlijk bedrijf, 1958	291
Tabel 7.3	Generatiedruk op boerenbedrijven naar bedrijfsgrootteklasse in Noord-Brabant, Friesland, Groningen en Drenthe, 1962-1963	293
Tabel 7.4	Generatiedruk in Nederland in 1965 naar bedrijfsgrootteklasse	293
Tabel 7.5	Generatiedruk en het aantal op het ouderlijk bedrijf meewerkende zonen in 1960	294

Woord vooraf

Jarenlang verkeerde ik in de veronderstelling dat het schrijven van een dissertatie een uiterst eenzame en langdurig karwei moest zijn. Het weerhield mij er lange tijd van de stap naar zo'n een project te wagen. Halverwege het jaar 1999 bood zich echter een unieke gelegenheid om bij het Nederlands Agronomisch Historisch Instituut te starten met een promotie-onderzoek naar de *streekverbetering in de jaren vijftig en zestig*. Sindsdien heb ik ervaren dat het werken aan een proefschrift beduidend minder eenzaam is dan gedacht. Voortdurend toonden familie, vrienden, kennissen en collegae zich geïnteresseerd en waren zij bereid om mee te denken over de problemen die ik tijdens mijn onderzoek ondervond.

Van de velen die in de loop van de tijd belangstelling toonden en steun verleenden, wil ik er enkelen noemen. Prof. dr. Pim Kooij heeft geen enkel moment nagelaten door middel van inspirerende commentaren en aanwijzingen het uiterste uit mij te halen. Prof. drs. Jelle Vervloet volgde vanuit zijn historisch-geografisch vakgebied met kritische blik mijn werkzaamheden en behoeftde mij ervoor al te zeer af te dwalen van ver van de oorspronkelijke doelstelling. Dr. Jan Bieleman was altijd raadpleegbaar wanneer ik het spoor bijster raakte in de landbouwkundig historische aspecten van het proefschrift. Onmisbaar waren ook de commentaren van hen die zich bereid toonden de soms nog zeer conceptuele delen van het manuscript te lezen, zoals dr. Margreet van der Burg, dr. Michiel Gerding, dr. Barbara Henkes, dr. Richard Paping en prof. dr. Henk te Velde. Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van hun kritiek. Prof. dr. Maarten Duijvendak, prof. dr. Paulus Huigen en prof. dr. Jan Douwe van der Ploeg stelden zich beschikbaar om een eindoordeel over het manuscript te vellen en daarmee definitief de weg vrij te maken voor de openbare verdediging ervan.

Met veel plezier denk ik terug aan de inspirerende discussies met de collegae van de Sectie Economische en Sociale Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen, de Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis van de Wageningen Universiteit en het Nederlands Agronomisch Historisch Instituut. Van hen noem ik speciaal dr. Simon van den Bergh met wie ik samen aan het promotietraject begon, maar die uiteindelijk over een betere eindspurt beschikte. Drs. Riemke Westerholt controleerde het manuscript nauwgezet op oneffenheden, Hanneke de Vries hielp met de index en Georgina Atkinson

zorgde ervoor dat ook anderstaligen in samenvatting kennis kunnen nemen van de essentie van dit boek.

Het proefschrift kwam mede tot stand dankzij de steun van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en het Nederlands Agronomisch Historisch Instituut.

Groningen, januari 2005.